

2014

Katarína Minarovičová, Monika Bosá, Michal Čerešník

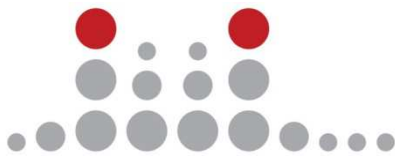
Svet práce podľa učebníc

(rodová analýza vybraných kurikúl)

EURÓPSKA ÚNIA

NÁRODNÝ PROJEKT

Inštitút rodovej rovnosti

Typ projektu: Neinvestičný

Termín realizácie projektu: 10/2009 – 03/2015

ITMS projektu: 27120230002, 27130230003

Autorský kolektív : Mgr. Katarína Minarovičová, PhD., doc. Mgr. Monika Bosá, PhD.,
PhDr. Michal Čerešník, PhD.

Tento projekt sa realizuje vďaka podpore z Európskeho sociálneho fondu v rámci Operačného programu Zamestnanosť a sociálna inklúzia.

EURÓPSKA ÚNIA

www.esf.gov.sk

Autorky a autori:

Mgr. Katarína Minarovičová, PhD. (54 %)

doc. Mgr. Monika Bosá, PhD. (13 %)

PhDr. Michal Čerešník, PhD. (33 %)

Recenzovali:

PhDr. Denisa Šoltésová, PhD.

Ing. Oľga Pietruchová, M.A.

Odborná garancia: **Odbor rodovej rovnosti a rovnosti príležitostí MPSVR SR**

Obsah

Predhovor	4
Úvod	0
Hodnotenie kvality učebníc	2
Rodové stereotypy v učebniciach	4
Svet práce podľa vybraných kurikúl	10
Využívanie IKT v informačno-poradenských programoch	19
Záver	26
Literatúra	28
O autorkách a autorovi	30

Predhovor

Vážená čitateľka,

vážený čitateľ,

do rúk sa vám dostáva publikácia Svet práce podľa učebníc (rodová analýza vybraných kurikúl), ktorá bola vytvorená v rámci národného projektu Inštitút rodovej rovnosti. Projekt bol implementovaný Centrom vzdelávania Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR vďaka podpore z Európskeho sociálneho fondu v rámci operačného programu Zamestnanosť a sociálna inklúzia v časovom období 2009 – 2014. Odbornú garanciu nad projektom mal Odbor rodovej rovnosti a rovnosti príležitostí Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR.

Rodová rovnosť resp. rovnosť medzi mužmi a ženami patrí medzi základné hodnoty demokratických krajín a je vnímaná ako vyjadrenie sociálne spravodlivej, demokratickej a inkluzívnej spoločnosti. Európska únia zakotvuje rovnosť medzi mužmi a ženami medzi základné princípy a zaväzuje členské štáty uplatňovať vo všetkých politikách opatrenia pre jej posilňovanie. V rámci dotačných programov, ako je Európsky sociálny fond, preto EÚ podporuje konkrétne aktivity a opatrenia na dosahovanie skutočnej rovnosti medzi mužmi a ženami.

Napriek nesporne pozitívnemu vývoju v poslednom desaťročí sú prejavy rodovej nerovnosti na Slovensku stále zrejme a viditeľné v mnohých oblastiach súkromného a verejného života. Rodová nerovnosť je pritom komplexný fenomén, ktorého dopady a následky sa dotýkajú každej oblasti spoločnosti. Legislatívne zmeny, prijaté hlavne počas prístupového procesu SR k Európskej únii, prispeli k širšiemu poznaniu u laickej i odbornej verejnosti o priamych i nepriamych formách diskriminácie a znevýhodňovania na základe pohlavia resp. príslušnosti k rodu, primárne ako dôsledku stále pretrvávajúcich rodových stereotypov v spoločnosti. Hoci sa spravidla znevýhodnenia týkajú žien, v niektorých prípadoch majú rodové stereotypy nepriaznivý dopad aj na mužov.

Rodová rovnosť je v súčasnosti na Slovensku diskutovanou témou. Považujeme preto za dôležité zdôrazniť, že táto sa nestavia do protikladu k rôznorodosti jednotlivých mužov a žien, ale je alternatívou k súčasnej spoločenskej hierarchii, ktorá znevýhodňuje najmä ženy. Cieľom rodovej rovnosti je vytvoriť rešpektujúci priestor pre každú ženu a každého muža tak, aby sa mohli realizovať v živote podľa svojich prianí a schopností, bez obmedzovania rodovými stereotypmi.

Odstraňovanie rodovej nerovnosti vyžaduje komplexný prístup, ktorý zohľadňuje mnoho aspektov. V rámci predkladanej publikácie sa jej autorky a autor zameriavajú na jeden z množstva faktorov, a to na rodovo stereotypné zobrazovanie povolání a sveta práce v učebniciach a opis povolání v kurikulách. Ďalšie publikácie a výsledky projektu, ako aj mnoho iných informácií ohľadom potláčania diskriminácie a rovnosti medzi mužmi a ženami nájdete na webových sídlach www.institutrr.sk a www.gender.gov.sk.

Oľga Pietruchová

Riaditeľka odboru rodovej rovnosti a rovnosti príležitostí
Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR

Úvod

Trh práce sa mení a vyvíja – reaguje nie len na ekonomickú a hospodársku situáciu, ale reflektuje spoločenský život a štruktúru spoločnosti, a to aj z rodového hľadiska. V súčasnej spoločnosti prevláda snaha o zvyšovanie efektivity trhu práce aj v oblasti väčšej spravodlivosti, vrátane rodovej rovnosti. Aktuálnym trendom je snaha o znižovanie rodových rozdielov v platoch, či elimináciu rodovej segregácie povolání. Jednou z priorit reformných snáh v školstve je efektívne prepojenie výchovy s praxou. Mechanizmy, ktoré spôsobujú rodovú segregáciu na trhu práce sú prepojené s procesom vzdelávania a tiež s prípravou na povolanie v školách. Práve príprava na povolanie je podľa nášho názoru jednou z kľúčových oblastí, ktorej treba venovať pozornosť, ak chceme prispieť k väčšej rodovej rovnosti na trhu práce a eliminácii rodovej segregácie povolání. Škola je silným aktérom v procese rodovej socializácie detí a mladých ľudí. Zohráva významnú úlohu pri reprodukcii rodových nerovností v spoločnosti prostredníctvom udržiavania a potvrdzovania rodových stereotypov učebnými materiálmi, prostredím a samotným prístupom učiteliek a učiteľov. Aj preto sme sa rozhodli venovať našu pozornosť práve učebniciam a učebným materiálom, ktoré sa využívajú pri kariérovom poradenstve na školách, prípadne sa témami ako svet práce, moje budúce povolanie a pod. explicitne zaoberajú. Zaujímali nás otázky: Ako prezentujú učebnice, osnovy predmetov a programy určené pre kariérové poradenstvo svet práce? Aký obraz sveta ponúkajú? Podieľajú sa na reprodukcii rodových stereotypov a prehľbovaní rodových nerovností na trhu práce? Odpovede na tieto a mnohé ďalšie otázky nájdete na nasledujúcich stranách publikácie. Zároveň ponúkame príklady, akým spôsobom sa dajú vytvoriť učebnice, či študijné materiály, ktoré nereprodukurujú rodové stereotypy a spĺňajú kritériá tzv. rodovo korektnej učebnice.

Publikácia predstavuje výsledky analýzy učebníc a učebných textov v oblasti prípravy na povolanie a kariérového poradenstva. Analýza bola zameraná na obsah učebných textov vrátane obrazových príloh. Sústredili sme sa na analýzu jazyka a prítomnosť priamej podpory rodových stereotypov v texte a ilustráciách. Výber textov pre analýzu sme realizovali na základe tých materiálov, ktoré sa podľa našich informácií reálne v procese vzdelávania a kariérového poradenstva používajú, a ktoré zároveň získali podporu z decíznej sféry (buď priamo v procese posudzovania, alebo v rámci projektov v spolupráci s decíznymi autoritami).

Štruktúra správy sleduje logické vymedzenie skúmanej oblasti: v prvej časti vymedzujeme problém rodovej rovnosti vo vzdelávaní s dôrazom na rodovú korektnosť učebníc a vymedzujeme ho v širších súvislostiach národnej politiky. Následne predstavujeme výsledky analýzy učebníc, ktoré sa

priamo či nepriamo dotýkajú problematiky prípravy na povolanie a náš prehľad dopĺňa analýza projektov a programov využívajúcich IKT zameraných priamo na kariérové poradenstvo.

Hodnotenie kvality učebníc

Štátny vzdelávací program vymedzuje povinný obsah výchovy a vzdelávania v školách podľa zákona č. 245/2008. Obsahuje ciele vzdelávania, kľúčové kompetencie a základný obsah, vymedzený vzdelávacím štandardom. Postup a pravidlá pri výbere a schvaľovaní učebníc, pracovných zošitov, učebných textov v printovej, digitálnej a inej vhodnej forme pre materské školy, základné školy, stredné školy, základné umelecké školy, jazykové školy a školské zariadenia v Slovenskej republike upravuje *Smernica Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR¹ č. 10/2011*.

Zoznam všetkých ministerstvom schválených alebo odporúčaných učebníc, je zverejnený na webovom sídle Národného registra učebníc : www.edicnyportal.sk.

Kritériá, ktoré sú dané pre hodnotenie kvality učebnice pre všeobecno-vzdelávacie predmety (ako je napríklad občianska náuka) sú mierne odlišné pre *Štátny pedagogický ústav (ŠPÚ)* a pre *Štátny inštitút odborného vzdelávania (ŠIOV)*. Ani v jednom sa explicitne nespomínajú rodové stereotypy. Sú však podľa nás implicitne obsiahnuté v kritériu „rodová rovnosť“, ktoré je súčasťou hodnotenia kvality učebnice. Je však rozdiel, ako je „rodová rovnosť“ definovaná v kritériách hodnotenia kvality učebnice podľa ŠPÚ a ŠIOV.

Štátny pedagogický ústav (ŠPÚ)

Z kritérií na hodnotenie kvality učebnice pre všeobecno-vzdelávacie predmety vyberáme kategóriu, ktorá sa týka rodovej rovnosti:

„VI. kategória: Spoločenská korektnosť

Učebnica môže kladne alebo záporne vplyvať na žiakov z rôznych hľadísk v súvislosti so súčasnou globalizáciou sveta, ktorá prináša so sebou aj problémy. Takými sú najmä ekologické problémy, porušovanie základných ľudských práv a slobôd, etnická a náboženská neznášanlivosť, extrémny nacionalizmus, terorizmus, vojnové konflikty. Spoločenská korektnosť vyjadruje hodnotu učebnice z hľadiska zachovávanía ľudských práv vo všetkých oblastiach tak, aby v textovej a obrazovej časti nediskriminovalo členov spoločnosti a vyhovuje z hľadiska citlivosti a rovnosti vo vzťahu k handicapovaným ľuďom, pohlaviu, rasám, národom a národnostiam alebo náboženstvu.“²

¹ Ďalej v texte ako MŠ VVaŠ SR

² Zdroj: <http://www.statpedu.sk>

Táto kategória je hodnotená max. 6 bodmi. Ostatné kategórie majú v priemere max. 18 bodov (napr. súlad so štátnym vzdelávacím programom, didaktické spracovanie,...). Spolu môžu získať autorky a autori pri hodnotení kvality učebnice max. 100 bodov.

Štátny inštitút odborného vzdelávania (ŠIOV)

Z kritérií na hodnotenie učebníc³ je posledným, 19. kritériom pre hodnotenie kvality učebnice pre SOŠ je kritérium, ktoré sa týka rodovej rovnosti v znení: „Do akej miery je zabezpečená v učebnici rovnosť pohlavia?“

Vo formulári pre recenzentov je pravdepodobne toto kritérium pretransformované do kritéria č. 6: **Spoločenská korektnosť**. Bližšie charakterizované ako: Dodržiavanie spoločenskej korektnosti (spracovanie učiva nediskriminuje žiakov, členov spoločnosti, vyhovuje z hľadiska citlivosti a rovnosti vo vzťahu k handicapovaným ľuďom, pohlaviu, národom a národnostiam, rasám, náboženstvu a pod., dodržiavanie ľudských práv).

Napriek tomu, že sa kritérium spoločenskej korektnosti a teda aj rodovej rovnosti nachádza medzi kritériami hodnotenia kvality učebníc, ešte stále môžeme nájsť učebnice, ktoré rodové stereotypy obsahujú. Rodová nekorektnosť učebníc sa totiž môže prejavovať vo viacerých rovinách, ako ukážeme v nasledujúcej kapitole.

³ Zdroj: <http://www.siov.sk/kriteria-na-hodnotenie-ucebnic/9457s>

Rodové stereotypy v učebniciach

Rodové stereotypy prenikajú do učebníc v niekoľkých rovinách, ktoré sú navzájom prepojené. Je to jednak obsah učiva (informácie, príklady, výber učiva), ilustrácie a v neposlednom rade aj jazyk.

Rodové stereotypy tvoria symbolický rámec očakávaní a predstáv o ženskosti a mužskosti. Sú to zjednodušené predstavy o ženskosti a mužskosti, pre ktoré je typické nediferencované paušálne prisudzovanie určitých vlastností všetkým ženám alebo mužom. Sú to idealizované a očakávané vzory, ktoré nás sprevádzajú vo všetkých oblastiach života. Majú značnú zotrvačnosť a menia sa veľmi pomaly. V priebehu dejín sa obsah rodových stereotypov menil s ohľadom na historické zmeny vo vzťahoch medzi ženami a mužmi. Plnia funkciu udržiavania hierarchického – nerovného vzťahu medzi ženami a mužmi. Štruktúra rodového stereotypu však napriek zmenám v obsahu zostáva nezmenená. Rodové stereotypy sú charakteristické⁴ svojou:

- *ostrou bipolarizáciou* (vytváranie polarít ako pasívne-aktívne, rozum-emócie, príroda-kultúra, verejné-súkromné,..),
- *rigidnými, nepriechodnými hranicami* medzi týmito bipolaritami (čo je racionálne, nemôže byť zároveň iracionálne a podobne),
- a napokon *nerovnocennými, asymetrickými vzťahmi* medzi týmito polaritami (keď sa jednej z polarít pripisuje výsostne dominantné postavenie a druhá je v subordinovanom vzťahu).

Rodové stereotypy sú neprijateľné práve pre svoju „nepriepustnosť“ hraníc medzi ženskosťou a mužskosťou, ktorá uzatvára jednotlivcov v striktno stanovených hraniciach bez ohľadu na ich individuálne charakteristiky, vlastnosti, či záujmy a tiež z dôvodu hierarchického vzťahu medzi ženami a mužmi, ktoré sú implicitne v rodových stereotypoch prítomné. Takéto **striktno stanovené a obmedzujúce očakávania a normy vytvárajú východisko pre rodovú diskrimináciu**. Predpoklad uvoľnenia týchto hraníc umožní väčšiu individualizáciu životných projekcií aj dievčat a chlapcov, ktorí sa rozhodujú, aké budúce povolanie si zvolia.

Obsah

Žiaci a žiačky získavajú z učebníc nielen teoretický obsah učiva, ale aj informácie o tom, kto sú, ako sú začlenení vo svete a ako ich ostatní vnímajú z rodového hľadiska. Keď študentky a študenti o sebe čítajú ako o kompetentných ľuďoch, ktorých hlasy sú vypočuté a ktorých skúsenosti sú

⁴ Podľa Kiczková 2011, s.127.

rešpektované, budú sami seba pokladať za kompetentných. Napriek úsiliu byť senzitívnejší v otázkach rodu, rasy, triedy, etnického pôvodu, **učebnice bežne používané v školách ešte stále vykazujú veľkú mieru rodových stereotypov** (Bosá 2004; DeZolt a Hull 2001; Kaščák 2006; Kubrická, 2006; Smetáčková a Valdrová, 2006). V učebniciach sú muži opisovaní ako tí, ktorí sú ambiciózni, s vodcovským duchom, majú analytické myslenie, sú nezávislí. Naopak ženy sú opisované ako tie, ktoré sú nežné, starostlivé, súciteľné, vedia potešiť iných. Muži sú vykresľovaní najmä vo verejnej sfére a ženy v súkromnej sfére. Tento fakt potvrdzuje svojim výskumom napríklad Jana Kišoňová (2007), ktorá si v učebniciach občianskej výchovy pre 6. a 7. ročník všimla obrázky a postavy, ktoré sa v učebnici vyskytovali⁵. Postavy triedila na ženské/mužské a podľa sféry (verejná/súkromná). V učebnici Občianskej výchovy pre 6. ročník bolo v súvislosti s verejnou sférou 94 % zobrazených postáv mužských a iba 6 % ženských (ako letušky, učiteľky, predavačky,..). V učebnici pre 7. ročník je tento pomer ešte výraznejší, v neprospech ženských postáv, ktorých sa v súvislosti s verejnou sférou v danej učebnici nevyskytovala ani jedna. Teda 100% zastúpenie mužských postáv. Čo sa týka súkromnej sféry, v učebnici Občianskej výchovy pre 6. ročník 61 % mužských postáv (ako otcovia, kamaráti, ..) a 39 % ženských postáv (matky, sestry,..) V učebnici Občianskej výchovy pre 7. ročník 84 % mužské postavy (priateľ, otec,..) a 16 % ženské postavy (matka, kamarátka,..) v súvislosti so súkromnou sférou. V učebniciach matematiky pre 2. stupeň ZŠ je percentuálny podiel ženských a mužských postáv v súvislosti s verejnou alebo súkromnou sférou podobný ako v učebniciach občianskej výchovy, v neprospech žien.

V roku 2002 občianske združenie *EsFem* zrealizovalo monitoring učebníc sexuálnej výchovy používaných v tej dobe na Slovensku (Bosá 2002). Sledovali v nich explicitné vyjadrenia rodových stereotypov v texte. Z ich zistení vyplýva, že predstavy o mužskosti a ženskosti, ktoré sú uvádzané v učebniciach, odrážajú štruktúru rodových stereotypov, podporujúcu asymetriu moci medzi ženami a mužmi v spoločnosti a jej znovu potvrdzovanie (Bosá 2002).

Ilustrácie

Obrázky v učebniciach slúžia jednak na motiváciu pre prácu s učebnicou, ale tiež názorne sprevádzajú a dopĺňajú výklad učiva. Keď sa pozrieme na obrázky v učebniciach z rodového hľadiska,

⁵ Tieto učebnice sa už v súčasnosti nepoužívajú, žiaci a žiačky pracujú s novými učebnicami, ktoré sú obsahovo zosúladené s reformovanými učebnými osnovami. Uvedené príklady však slúžia ako vhodný príklad rodovej analýzy učebníc zameranej na odhaľovanie rodových stereotypov v učebniciach.

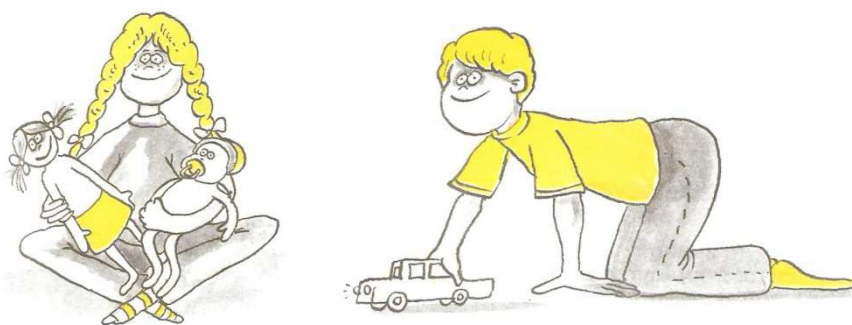
môžeme si všímať jednak množstvo obrázkov, na ktorých sú zobrazené muži a na ktorých ženy, ale tiež spôsob, akým sú ženy a muži prezentovaní.

Zdroj: Učebnica Občianskej výchovy pre 6. ročník (Kučírek a i. 1997)

Zdroj: Učebnice Občianskej výchovy pre 9. a 6. ročník (Kučírek a i. 1997; Šlosár a i. 1997)

Zdroj: Učebnica Občianskej výchovy pre 7. ročník (Dříza 1997)

Jazyk

Jazyk, akým je učebnica písaná predstavuje ďalšiu rovinu, v rámci ktorej môžu do učebníc prenikať rodové stereotypy. Ak napríklad používa učebnica pri oslovení žiakov a žiačok iba mužský rod, alebo pri označovaní povolání pracuje výhradne s označením v mužskom rode, hovoríme o tzv.

generickom maskulíne. Jedná sa o mužský tvar pri označovaní skupín osôb, ktorý zahŕňa mužov aj ženy. Prečo je jeho nadmerné používanie v učebniciach problematické?

Jazyk môžeme považovať za nositeľa kultúry. Do jazyka sa premietajú rodové štruktúry spoločnosti, jazyk odráža a zároveň podporuje nerovné postavenie žien a mužov v spoločnosti. Podľa Sandry Hardingovej (1986) sa do jazyka a spôsobov jeho využívania premieta *rodový symbolizmus*. To, že prisudzujeme určitým faktom „mužskú“ alebo „ženskú“ konotáciu, zároveň vyjadruje hodnotenie, hierarchické stanovisko. Pričom „mužské“ sa väčšinou považuje v hierarchii za vyššie, lepšie a hodnotnejšie ako „ženské“. Za hlavné diskriminačné nástroje v komunikácii v škole považuje J. Valdrová (2006) najmä: **spôsob oslovovania** (ženský tvar je väčšinou na druhom mieste, používanie zdobnenín „dievčatká“ a pod.), **nadmerné používanie generického maskulína**⁶ (milí žiaci, vážení poslucháči, učitelia základných škôl a pod.) a **rodových jazykových stereotypov** (napr. „muž lovec“, „ženská logika“, „nežné pohlavie“ a pod.). Asociačné testy v jazykoch dokázali, že generické maskulínium navodzuje viac predstavu muža ako ženy. Čím väčší je status profesie, či funkcie, tým väčšie je percento asociácií obrazu muža (Valdrová 2006). Hoci sa zdá, že používanie generického maskulína je neutrálne, výskumy naznačujú opak (Curran a Renzetti 2003; Valdrová 2006). Používanie generického maskulína, ktoré má teoreticky zahŕňať tak dievčatá ako aj chlapcov, však naznačuje, čo je v školskom prostredí považované za normu. Dievčatá môžu cítiť, že sa na ne zabúda. Ich symbolická neviditeľnosť v jazyku pri oslovovaní, v učebniciach alebo školských dokumentoch prispieva k ich exklúzii, a k nižšej identifikácii dievčat so školským prostredím (Jarkovská 2007). Generické maskulínium zneviditeľňuje ženský spoločenský prínos a podáva obraz sveta, v ktorom prestíž a verejný priestor patrí mužom (Valdrová 2006). Dievčatá si teda v škole zvykajú na to, že v jazyku sú zahrnuté pod mužským tvarom, čo symbolicky môže znamenať, že sú menej dôležité ako muži. Ženy často preferujú označenie samých seba v mužskom rode (psychológ, pedagóg,...), pretože to prináša pocit väčšieho uznania (Valdrová 2006). Zároveň tým však používajú jazyk k legitimizácii nerovného spoločenského usporiadania.

Hoci hovoríme o potrebe zviditeľňovania žien v jazyku, neznamená to, že **rodovo citlivý jazyk** je iba o „prechýľovaní“. Ustálené slovné spojenia nás často zvädzajú akceptovať stereotypné koncepty mužskosti a ženskosti. Ak im podľahneme, naša snaha o presadzovanie rodovej rovnosti nebude pôsobiť presvedčivo (Bosá a Minarovičová 2006).

⁶ Mužský tvar slova, ktorý má zahrňovať tak ženy ako aj mužov. Jeho nadmerným používaním sú však ženy v jazyku zneviditeľňované a prehliada sa ich prínos pre spoločnosť.

Ako identifikovať rodové stereotypy v učebných textoch?

Carola Koppermann (2000, s. 148) uvádza tieto **kritériá na hodnotenie kníh pre deti**, ktoré by nás mali upozorniť na rodové stereotypy vyskytujúce sa v knihách:

Koľko dievčat a žien, koľko chlapcov a mužov v knihe vystupuje? Kto vystupuje v hlavných a kto vo vedľajších úlohách?

Vystupujú dievčatá a ženy ako samostatné osobnosti plné fantázie a schopné vývinu?

Je v knihe vyjadrená mnohotvárnosť ženských skúseností a záujmov? Hovorí sa aj o vecných záujmoch žien?

V akých profesiách sú ženy?

Pohybujú sa dievčatá a chlapci mimo tradovaných vzorcov mužskosti a hrdinstva? Je v knihe miesto pre citlivosť, starostlivosť, otvorenosť a obavy? Alebo sa ich konanie riadi bežnými klišé?

Kto má nápady, kto je iniciátorom, kto sa presadzuje? Sú aj dievčatá a ženy zaangažované a kompetentné? Sú v knihe rôzne formy spolužitia? Sú prezentované bez negatívnych predsudkov ako samozrejmé formy spolužitia?

Ako je to s deľbou práce v rodine a s pomerom medzi prácou v zamestnaní a v domácnosti? Zobrazujú sa riešenia vymykajúce sa z rámca strnulých rodovo stereotypných vzorcov? Ako sú vykreslené matky? Používa sa ženský jazyk?"

Podrobnejšie rozpracovanie kritérií pri posudzovaní rodovej korektnosti učebnice môžeme nájsť v Čechách (Valdrová et al. 2005), kde sa tieto kritériá stali povinnou doložkou pri schvaľovaní učebníc českým ministerstvom školstva. Pri posudzovaní učebníc je možné zamerať sa na viacero otázok. Kladné odpovede na niektoré z nich neznamenajú, že učebnicu treba odmietnuť. Každú učebnicu je nutné posudzovať komplexne. Na prípadné rodové stereotypy v učebnici je nutné poukázať a môžu slúžiť ako podnet k diskusii o rovnosti žien a mužov v našej spoločnosti so žiačkami a žiakmi priamo v procese výuky.

Rodovo korektná učebnica

Rodovo korektná učebnica je taká, ktorá nie je založená na rodových stereotypoch a nespôsobuje tak ich reprodukciu. Mala by spĺňať tieto nároky (Valdrová et al. 2005):

- Učebnica je názorovo otvorená a pestrá. Nazerá na témy z rôznych pohľadov a ponúka aj protichodné poznatky

- Učebnica predstavuje všetky relevantné témy, žiadne podstatné témy nevynecháva a na všetky nazerá s rešpektom. Venuje sa súvislostiam, ktoré obsahujú rodový aspekt.
- Učebnica ukazuje rôzne životné štýly žien a mužov, vrátane rôznych sexuálnych orientácií. Neprezentuje ženy iba v tradičnom spojení s domácnosťou a mužov s verejnou sférou, ale zdôrazňuje šírku možných uplatnení v nadväznosti na individuálne dispozície a záujmy.
- Učebnica využíva pre výklad učiva väčšie množstvo príkladov z rôznych oblastí každodenného života
- Príklady a ilustrácie používané v učebniciach venujú rovnaký priestor ženám aj mužom, zobrazujú ich v rôznych a porovnateľných situáciách, neodkazujú ich výhradne do oblastí, ktoré sú stereotypne spájané so ženami či s mužmi.
- Učebnice oslovujú rovnakou mierou dievčatá aj chlapcov, nepoužíva sa nadmerne často generické maskulínium a vyhýba sa jazykovým klišé, ktoré sa týkajú žien a mužov.

Svet práce podľa vybraných kurikul

Pred tým, ako sa pozrieme bližšie na rodovú analýzu toho, ako sa svet práce premieta v obsahu vzdelávania, poukážeme na fakt, že hlavným nástrojom rodovej socializácie, ktorá prebieha v škole je kurikulum (Smetáčková 2005) – a to tak formálne ako aj neformálne. Zameriame sa na formálne kurikulum, ktoré tvorí učivo a učebnice. Povinné učivo, ktoré je dané učebnými osnovami sa obvykle premieta do učebníc. Tie však nemôžu obsiahnuť všetky témy a preto autorky a autori vyberajú iba tie témy, ktoré považujú za kľúčové (rovnako subjektívny je aj výber príkladov, modelových situácií a podobne). Pri pohľade do učebnice je potrebné sledovať nielen údaje, ktoré obsahuje, ale je potrebné všímať si, čo v učebnici chýba (napríklad ženy v profesiách, ktoré sú tradične spájané s mužmi, zobrazovanie mužov v súkromnej sfére rodiny a podobne). Učivo teda môžeme považovať za sociálny konštrukt a ako taký môže podliehať rodovým stereotypom.

Štátny vzdelávací program pre prvý stupeň základných škôl obsahuje oblasť **Človek a svet práce**. Táto oblasť zahŕňa návrhy pracovných činností a technológií, ktoré by mali viesť žiakov a žiačky „...k získaniu základných zručností v rôznych oblastiach ľudskej činnosti a prispievať k úcte k práci“. Do vzdelávacej oblasti patrí predmet pracovné vyučovanie, ktoré sa zameriava na praktické pracovné návyky a dopĺňa celé základné vzdelávanie o dôležitú zložku nevyhnutnú pre uplatnenie sa človeka v ďalšom živote a v spoločnosti. Tým sa odlišuje od ostatných vzdelávacích oblastí a je ich určitou protiváhou. Je založená na tvorivej spolupráci žiakov a žiačok. Obsahom predmetu pracovné vyučovanie je tvorivé využitie technických materiálov, základy konštruovania, stravovanie a príprava jedál, starostlivosť o životné prostredie, ľudové tradície a remeslá.“⁷

Ešte vždy prevláda v školách prax, že tento predmet sa vyučuje v rodovo segregovaných skupinách, kedy sa chlapcom ponúkajú technické práce a dievčatám stravovanie a príprava jedál. Táto prax podporuje rodové stereotypy. Vhodným spôsobom je koedukácia, kedy všetky deti bez ohľadu na pohlavie majú prístup k získaniu všetkých ponúkaných zručností.

⁷ Zdroj: <http://www.statpedu.sk>

S výberom povolania však súvisí najmä obsah vzdelávacej oblasti **Človek a svet práce** pre druhý stupeň základných škôl. Otázky výberu povolania a vzťah k práci tvoria základ tejto vzdelávacej oblasti. Jej cieľom je „...pripraviť žiakov na život v praxi, na to, aby sa v budúcnosti dokázali uplatniť na trhu (napr. dokázali dodržiavať pravidlá, povinnosti a záväzky, aby sa vedeli adaptovať na zmenené pracovné podmienky)“. Oblasť vzdelávania sa sústreďuje na to, aby žiačky a žiaci dokázali pristupovať k výsledkom pracovnej činnosti nielen z hľadiska kvality, ale aj funkčnosti, hospodárnosti a spoločenského významu.

Vzdelávanie v tejto oblasti smeruje k vytváraniu a rozvíjaniu kľúčových kompetencií žiakov a žiačok tým, že ich vede k:

- pozitívnemu vzťahu k práci a k zodpovednosti za kvalitu svojich i spoločných výsledkov práce,
- osvojeniu základných pracovných zručností a návykov v rôznych pracovných oblastiach, k organizácii a plánovaniu práce a k používaniu vhodných nástrojov, náradia a pomôcok pri práci i v bežnom živote,
- vytrvalosti a sústavnosti pri plnení zadaných úloh, k uplatňovaniu tvorivosti a vlastných nápadov pri pracovnej činnosti a k vynakladaniu úsilia na dosiahnutie kvalitného výsledku,
- autentickému a objektívnemu poznávaniu okolitého sveta, k potrebnej sebadôvere, k novému postoju a hodnotám vo vzťahu k práci človeka, technike a životnému prostrediu,
- chápaniu práce a pracovnej činnosti ako príležitosti k seberealizácii, sebavzdelávania a k rozvíjaniu podnikateľského myslenia,
- orientácii v rôznych oboroch ľudskej činnosti, formách fyzickej a duševnej práce a osvojeniu potrebných poznatkov a zručností významných pre možnosť uplatnenia, pre voľbu vlastného profesijného zamerania a pre ďalšiu životnú a profesijnú orientáciu,

- k rešpektovaniu environmentálnych hodnôt a chápaniu recyklácie materiálov a produktov.“⁸

Táto oblasť je obsiahnutá v osnovách dvoch predmetov: **Technika a Svet práce**.

Vzdelávací obsah predmetu *Technika* je rozdelený do troch tematických celkov: 1. Človek a technika, 2. Grafická komunikácia a 3. Materiály a technológie.

Vzdelávací obsah predmetu *Svet práce* je rozdelený do štyroch tematických celkov: 1. Nástroje a pomôcky, 2. Kvetinárstvo, 3. Hydroponické pestovanie rastlín, 4. Viazáčstvo a aranžovanie rastlín. Cieľom predmetu je, aby sa žiaci naučili základom pracovných zručností, kreativitě a kladnému vzťahu k prírode a životnému prostrediu.

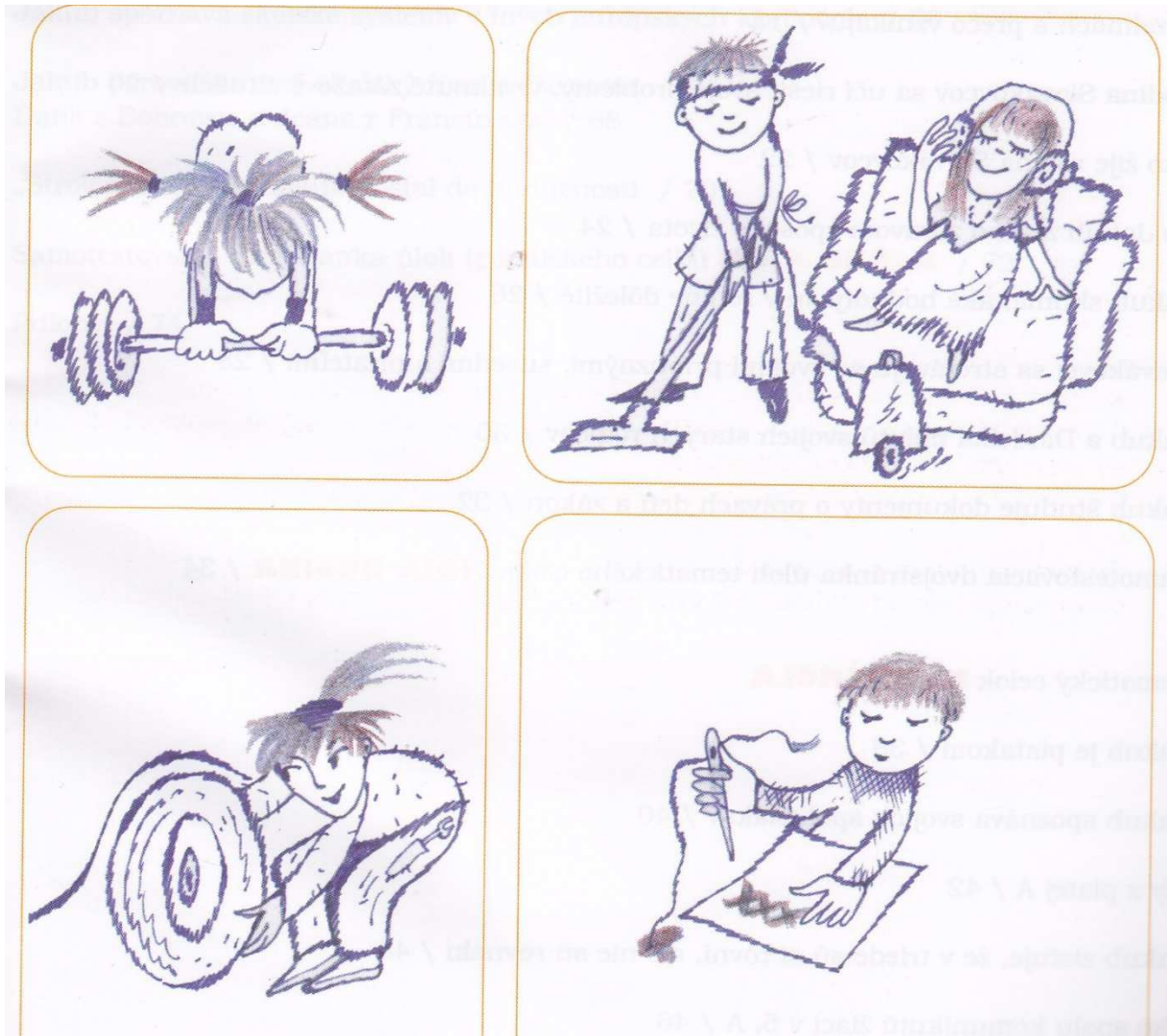
Pre *gymnázia* sa v štátnom vzdelávacom programe venuje svetu práce obsahovo predmet **Občianska náuka**, ktorej osnovy tvorí súčasť vzdelávacej oblasti *Človek a spoločnosť*. V obsahu predmetu sú svetu práce venované tematické celky: trhový mechanizmus, trh práce, nezamestnanosť a jej sociálno-ekonomický dopad, svet práce, úloha peňazí a finančných inštitúcií.

Učebnice občianskej náuky na základných školách a svet práce z rodového hľadiska

V učebnici **Občianska náuka pre 5. ročník základných škôl** sa autorky Alena Drozdíková a Daniela Ďurajková (2012) v úvode prihovárajú žiačkam aj žiakom, kde pri oslovení používajú rodovo citlivý jazyk. V celej učebnici je učivo vysvetľované na príkladoch zo života ich rovesníka Jakuba Slováka, ktorý ich učebnicou sprevádza. V úlohách sa väčšinou používa rodovo citlivý jazyk – prechýľovanie (napríklad: kamarát/kamarátka, dostal/a, nesplnil/a,...). V kapitole o rovnosti „Jakub zisťuje, že v triede sú si rovní, ale nie sú rovnakí“, sú definované pojmy rôznorodosť, predsudok, rovnosť, rovnakosť, jedinečnosť, odlišnosť. V časti *úlohy* sa hovorí o predsudkoch spojených s dievčatami a chlapcami: „Jana je vynikajúca v matematike. Chalani sa jej vysmievať, že je bifľoška. Paťo rád varí a vyšíva obrusy. Dievčatá ho posmešne volajú Paťka. V oboch prípadoch ide o predsudok. Povedzte svoj názor na predsudok.

⁸ Zdroj: <http://www.statpedu.sk>

Zdôvodnite ho.“ (s. 45) „Prekonávaním predsudkov sa naučíme tolerovať rozdielnosť v spoločenských skupinách“. (s. 45) V časti námety si majú deti priniesť obrázky, ktoré zachytávajú chlapcov pri činnostiach bežných pre dievčatá a naopak.

Zdroj: *Občianska náuka pre 5. ročník základných škôl* (Drozdíková, Ďurajková 2012)

Zadanie znie: „Prekonávajte predsudky, hľadajte dôvody na podporu takýchto činností“. V kapitole „Čím by som chcel byť“ sa autorky ďalej venujú problematike rodových stereotypov v súvislosti s výberom povolania. V úlohách sú uvedené dve tvrdenia, ktoré majú deti pomenovať, vyjadriť k nim svoj názor a zdôvodniť ho (ide o predsudky): „1. Chlapci majú lepšie logické myslenie, a preto sa lepšie hodia na tvorivé povolania. 2. Dievčatá sú citlivejšie, starostlivejšie, preto sa majú stať sestričkami, učiteľkami“. Ďalej úloha pokračuje zameraním sa na vlastnosti, ktoré si vyžaduje povolanie zdravotnej sestry. V otázke sú deti vyzvané, aby

povedali, či dané vlastnosti môže mať iba chlapec, iba dievča alebo aj chlapec aj dievča. Na základe odpovede na túto otázku majú zmeniť tvrdenie č. 2 na začiatku úlohy.

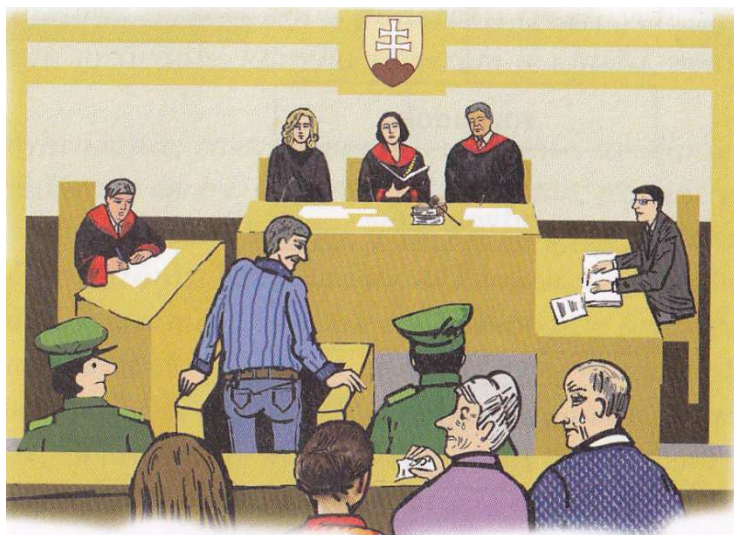
Zdroj: *Občianska náuka pre 5. ročník základných škôl* (Drozdíková, Ďurajková 2012)

V ďalšej úlohe však pracujú s pojmami povolanie a zamestnanie, kde sú uvádzané slová rodovo nevyvážené: lekár, správca ihriska, školník, elektrikár, predavačka, tajomníčka, sudca. V kapitole „Ľudia sa vzdelávajú celý život“ je v časti úlohy uvedený príklad dievčata menom Paulínka z 5.A, ktorá je o 25 rokov „... uznávaná vedkyňa...“ a „...dosahuje vynikajúce výsledky vo výskume genetického základu chorôb“ (s. 63). Deti majú diskutovať o celoživotnom vzdelávaní a názore, ktorý hovorí, že je vzdelaná až priveľmi. Majú zdôvodniť svoj názor. Je to pozitívny príklad toho, ako sa môžu v učebnici uvádzať príklady zo života žien a prezentovať ich ako odborníčky v oblastiach, ktoré sú tradične spájané najmä s mužmi (veda, výskum,...). Učebnica obsahuje ilustrácie, ktoré nezobrazujú dievčatá a chlapcov v rodovo stereotypných úlohách, obsahuje obrázky detí s postihnutím, rôzneho vierovyznania, či etnicity.

Zdroj: *Občianska náuka pre 5. ročník základných škôl* (Drozdíková, Ďurajková 2012)

Učebnica *Občianska náuka pre 8. ročník základnej školy a 3. ročník gymnázia s osemročným štúdiom* od autoriek Daniela Ďurajková a Dáša Vargová (2012) sa v úvode prihovára žiačkam aj žiakom, kde pri oslovení používa rodovo citlivý jazyk. V texte sa využíva väčšinou generické maskulínium (občan, prezident, poslanec,...). V časti úlohy a námety na aktivity však môžeme pozorovať snahu o využívanie rodovo citlivého jazyka, kde používajú aj ženský aj mužský rod pri opise povolání: „Predstavte si, že ste reportérka/reportér,...“ (s. 37) alebo uvádzajú príklady zo života dievčat a žien v spojení aj s verejnou sférou: Napríklad pri kapitole o zákonodarnej moci o voľbách, je použitý príklad s dievčaťom, ktoré chce kandidovať vo voľbách do parlamentu a je aktívnou členkou politickej strany (s. 17). Ďalším pozitívom z hľadiska rodovej korektnosti učebnice je napríklad kapitola *Rodinné právo*, kde sú informácie o zákone o rodine a definície manželstva, spolu so štatistikami o uzavretí manželstva, či rozvodovosti. V príkladoch uvádzajú aj iné krajiny, kde je možné uzatvoriť manželstvo aj medzi dvoma osobami rovnakého pohlavia, či registrované partnerstvo (s. 38). V kapitole *Rovnaký prístup ku všetkým deťom* (s. 52-53) sa definujú pojmy: *rovnosť*, *rovnakosť*, *diskriminácia*, *predsudok*. Úlohy a námety k tejto kapitole obsahujú cvičenia na identifikáciu rodových, etnických a iných predsudkov, čím autorky prispievajú k väčšej rodovej korektnosti učebnice.

Zdroj: *Občianska náuka pre 8. ročník základnej školy a 3. ročník gymnázia s osemročným štúdiom* (Ďurajková, Vargová 2012)

Učebnica *Občianska náuka pre 9. ročník základnej školy a 4. ročník gymnázia s osemročným štúdiom* od autoriek Helena Kopecká a Erika Muchová (2012) sa iba v úvode prihovára žiačkam aj žiakom, kde pri oslovení používa rodovo citlivý jazyk. Avšak ďalej v texte sa v učebnici využíva generické maskulínium. Učebnica sa obsahovo tematicky venuje napríklad trhovému mechanizmu, pojmom ekonómia a ekonomika, či základným formám podnikania. Obrázková časť je rodovo vyvážená.

Zdroj: *Občianska náuka pre 9. ročník základnej školy a 4. ročník gymnázia s osemročným štúdiom* (Kopecká a Muchová 2012)

V textovej časti sa napriek tomu, že sa väčšinou používa generické maskulínium (podnikateľ, učiteľ, žiak, knihovník, poisťovací agent, ...) nájdu sa v príkladoch aj tvary povolání v ženskom rode – „učiteľka v materskej škole sa hrá s deťmi“ (zatiaľ čo „učiteľ číta odborný časopis...“)⁹. Aj takáto formulácia podporuje predstavu, že ženská práca je menej náročná ako mužská – kým učiteľka sa „hrá“, učiteľ vykonáva odbornú činnosť, lebo „číta odborný časopis“. Pri

⁹ Kopecká a Muchová 2012, s. 9

vysvetľovaní, ako možno zvyšovať produktivitu práce, sú použité nasledovné príklady: cukrárenská firma, kde sa hovorí o „cukrárkach“, ktoré si rozdelia prácu, a neskôr už opäť v generickom maskulíne o zamestnancoch: „kvalifikovaní zamestnanci, ktorí zvyšujú svoje pracovné schopnosti pravidelným vzdelávaním...“¹⁰. V kapitole 10. *Ako sa stať podnikateľom*, kde sa hovorí o podmienkach úspešného podnikania, sa explicitne spomínajú nerovnosti medzi ženami a mužmi na trhu práce:

„Pre každého podnikateľa je dôležité mať kvalitných zamestnancov. Napriek zákonom, ktoré majú zabezpečovať rovnaký prístup k práci a postavenie v práci, existuje na trhu práce **nerovnosť medzi mužom a ženou**, ktorá sa prejavuje najmä v týchto oblastiach:

- nižšie platy u žien na rovnakých alebo porovnateľných pracovných miestach;
- ženy majú nízke zastúpenie vo vyšších funkciách;
- viac žien pracuje na horšie platených miestach alebo v tradičných „ženských“ povolaniach (v zdravotníctve, školstve, atď.)

Cieľom opatrení prijímaných u nás aj v EÚ je zvyšovanie zamestnanosti žien a odstraňovanie existujúcich rozdielov na trhu práce.“¹¹

Ďalej je použitý obrázok ženy podnikateľky (napriek tomu, že v texte pri zadaní úloh sa opäť spomína iba „podnikateľ“ v tvare generického maskulína).

¹⁰ Kopecká a Muchová 2012, s. 27

¹¹ Kopecká a Muchová 2012, s. 33

Zdroj: *Občianska náuka pre 9. ročník základnej školy a 4. ročník gymnázia s osemročným štúdiom* (Kopecká a Muchová 2012)

V časti „Zaujalo nás“ na záver 10. kapitoly autorky opisujú rôzne súťaže začínajúcich podnikateľov, medzi inými aj súťaž „Podnikateľka Slovenska“ (s. 34)

Je potešujúce, že v učebniciach občianskej náuky sa vyskytujú v jednotlivých ročníkoch témy, ktoré ponúkajú učiteľkám a učiteľom priestor na diskusiu o rodovej rovnosti na trhu práce a o rodových stereotypoch, ktoré môžu byť prekážkou pri voľbe budúceho povolania žiačok a žiakov. Vybrané učebnice mali snahu využívať rodovo citlivý jazyk a tiež pri daných témach prispievať k rôznorodosti využívaním príkladov zo sveta žien vo svete práce, verejnom priestore.

Rodovo korektné učebnice môžu spolu s rodovo scitlivenými učiteľkami a učiteľmi prispieť k vytvoreniu rodovo spravodlivej spoločnosti a k väčšej rodovej rovnosti na trhu práce a vo vzdelávaní. Skúsenosti zo zahraničia ukazujú, že učiteľky a učitelia, ktorí prejdú vzdelávacím programom zameraným na rodovú rovnosť, sú citlivejší k otázkam rodových očakávaní. Je tu oveľa väčšia pravdepodobnosť, že budú vytvárať vzory rodovo citlivejších vzťahov v interakcii so žiakmi a žiačkami (Coffey a Delamont 2000; Sedlák Vendelová 2008). Odborníčky tiež poukazujú na fakt, že takýto kurz nemôže byť iba pár hodinovým „nalievaním“ informácií do učiteliek a učiteľov. Je nevyhnutné venovať veľký priestor práve rodovému scitlivovaniu učiteliek a učiteľov a následne vzdelávaniu v oblasti rodovej rovnosti. Kurzy musia prebiehať aj zážitkovou formou, nielen formou prednášok.

Využívanie IKT v informačno-poradenských programoch

Relevantnou oblasťou ponúkajúcou vzdelávanie je prostredie IKT. V súčasnosti je možné stretnúť sa s viacerými programami, ktoré ponúkajú kariérové poradenstvo touto formou. Aj tieto moderné „učebné texty“ je vhodné analyzovať z rodového hľadiska.

Sprievodca svetom povolání

Súčasná verzia informačno-poradenského programu je výsledkom niekoľkých nadnárodných projektov Európske únie (PHARE, Leonardo da Vinci). Slovenským partnerom v projekte bol Výskumný ústav práce, sociálnych vecí a rodiny – Centrum profesijných informácií, neskôr Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny. Verzia na CD nosiči bola v roku 2001 distribuovaná na Úrady práce, neskôr sa dostala do škôl a školských zariadení. Program *Sprievodca svetom povolání* obsahuje široké spektrum informácií, postupov a liniek na ďalšie informačné zdroje.

Program je zameraný najmä na profesijnú orientáciu dospelých, hoci môže poslúžiť aj nezamestnaným v oblasti rozšírenia poznania pracovných možností, resp. v oblasti sebaoznania. Teoreticky vychádza z modelu kariérového poradenstva DOTS (Law a Wats 1977), ktorý sme popísali v predchádzajúcej časti – sebaoznatie je zastúpené testom záujmov, v oblasti uvedomovania si možností a príležitostí a v oblasti rozhodovania ponúka klientkám a klientom viacero postupov v procese výberu povolania (podľa záujmov, úspešnosti v obsahu vzdelávania, teda v školských predmetoch, podľa preferovaného oblečenia, podľa zdravotných obmedzení a podobne) pri voľbe povolania. O každom povolaní poskytuje stručnú textovú informáciu. Väčšina povolání v databáze je doplnená fotografiami. Vybrané povolania dopĺňajú zvukové nahrávky. V oblasti prechodov (transition learning) ponúka návod ako sa uchádzať o zamestnanie, ako napísať štruktúrovaný životopis, ako sa pripraviť sa na prijímací pohovor, poskytuje informácie o možnostiach podnikania, o trhu práce na Slovensku a v Európe a obsahuje aj poradensky orientovanú časť o spôsoboch zvládania záťaže a frustrácie, ktorá sa spája s nezamestnanosťou.

Kvôli prehľadnosti je možné program rozdeliť do troch častí:

- Databáza povolání obsahuje 652 povolání, každá pracovná pozícia má základnú charakteristiku a obsahuje popis činností, pracovného prostredia, potrebných pracovných

pomôcok a prostriedkov. Sú uvedené aj potrebné predpoklady na výkon povolania a zdravotné obmedzenia. Charakteristiky povolání sú doplnené (pri väčšine povolání) fotografiami typických pracovných činností, vo vybraných povolaniach sú k dispozícii aj krátke ozvučené pracovné dialógy.

- Voľba povolania poskytuje viaceré postupy voľby povolania - podľa záujmov, zručností jednotlivca, charakteru práce v povolaniach, podľa vlastných stanovených požiadaviek na zamestnanie, ktoré spočíva vo vymedzení toho, čo by klientke či klientovi prekážalo (napr. stereotypná práca, hlučnosť, práca po večeroch a cez víkendy). V samostatnej časti klasifikuje povolania na základe výberu klientky alebo klienta, ktorý má zdravotné alebo zmyslové obmedzenie (vydeľuje 9 veľkých skupín zdravotných handicapov, v rámci ktorých je ešte možné spresniť požiadavky na konkrétnu pracovnú pozíciu).
- Vstup na trh práce efektívne ju môžu využívať ľudia končiaci odbornú prípravu na stredných či vysokých školách. Poskytuje užitočné rady ako postupovať pri hľadaní zamestnania, ako zvýšiť svoje šance úspešného uplatnenia sa na trhu práce, prípadne začať súkromne podnikáť a ponúka predlohu životopisu a žiadosti o zamestnanie. Ponúka tiež motivačnú časť pre nezamestnaných, ktorá spočíva v analýze vlastných potrieb, presvedčení a očakávaní.

Podľa Vendela (2008) je *Sprievodca svetom povolání* počítačový program, ktorý bol (a je – pozn. autora) v školskom kariérovom poradenstve, resp. orientácii, veľmi obľúbený, je efektívny v kognitívnom aspekte kariérneho vývinu, teda vo zvyšovaní vedomostí žiačok a žiakov o povolaniach, ale nemá vplyv na oblasť ich postojov k rozhodovaniu o budúcej kariére.

Vzhľadom na fakt, že program z roku 2001 je doposiaľ používaný v kariérovom poradenstve na školách, musíme konštatovať, že z pohľadu požiadavky na rodovo citlivé kariérové poradenstvo je nevyhovujúci. Zásadnou výhradou je používanie generického maskulína pri označovaní pracovných pozícií, čo akoby predurčovalo pre danú pracovnú pozíciu viac chlapca ako dievča. Za oveľa necitlivejšie však možno považovať všeobecné príhovory ku klientke či klientovi, resp. k dospievajúcemu dieťaťu. Tie využívajú k motivácii pre prácu s programom činnosti a aktivity, ktoré sú typické pre socializáciu chlapcov (resp. typickejšie pre chlapcov) a akoby ignorovali dievčatá ako používateľky tohto programu. Pri čítaní nasledujúcich riadkov má čitateľka i čitateľ dojem, že sú určené výlučne chlapcom.

„Niektorá rád montuje, opravuje, majstruje. Druhému robí potešenie pracovať s ľuďmi. Tretí sa zasa vyžíva v práci pri počítači. Ďalší má rád zvieratá. Iným sa páči niečo vytvárať, vyrábať, opracovávať. Ak zodpovedá povolanie záujmom človeka, rád ho vykonáva, ja ochotnejší viac sa preň učiť.“ (Sprievodca svetom povolání, základná ponuka)

A ďalej sa píše:

„Dôležité sú aj určité vrodené vlohy a schopnosti. Tieto schopnosti sa prejavujú v škole i pri ďalších činnostiach. Niektorá vyniká v cudzích jazykoch, niektorá v chémii, ďalší napr. v matematike. Jeden dokáže rýchlo opraviť spadnutú reťaz, druhý vyrezať niečo pekné z dreva, tretí zasa skvele organizuje spoločenský večierok.“ (Sprievodca svetom povolání, základná ponuka)

Okrem množstva gramatických a štylistických chýb, ktoré nachádzame v interaktívnych častiach programu (napr. pri vykaní je uvádzané malé začiatkové písmeno v osobných zámenách jednotného čísla – Vás, Vám, väzba „napadlo vás“ namiesto správnej väzby „napadlo Vám“ a podobne), je na viacerých miestach textu čitateľné absolútne podliehanie rodovým stereotypom. V časti týkajúcej sa vyrovnávania sa s nezamestnanosťou čítame:

„Napadlo nás sedem domácich činností, ktoré vyžadujú nejakú schopnosť, zručnosť – musíte sa teda naučiť, ako ich vykonávať, a aby ste ich robili dobre, musíte v nich získať prax.

- *Hospodáriť s peniazmi a dodržiavať rodinný rozpočet, teda riadiť domácu ekonomiku*
- *Plánovať na určité obdobie dopredu (napr. jedlo na týždeň alebo na nasledujúci deň)*
- *Staráť sa o dom alebo byt a jeho zariadenie*
- *Staráť sa o deti*
- *Upratovať, prať a žehliť*
- *Pripravovať a variť niekoľko jedál denne*
- *Viesť motorové vozidlo*
- *Používať a niekedy i opravovať prístroje, vrátane elektrických a elektronických.*

Určite vás napadlo mnoho ďalších činností. Za ne vás nikto neplatí, ale sú to činnosti, za ktoré sú ľudia „v práci“ platení - účtovník alebo správca, riaditeľ hotela alebo reštaurácie, údržbár, ošetrovatelka, upratovačka alebo práčka, šéfkuchár, elektrikár alebo pracovník pri počítači.“ (Sprievodca svetom povolání, časť Špeciálne pre nezamestnaných)

Z prečítaného vyplýva, že nezamestnaný muž môže byť účtovník, riaditeľ, pracovník pri počítači, šéfkuchár a nezamestnaná žena môže byť ošetrovatelka, upratovačka alebo práčka. V týchto intenciách program predstavuje aj 652 povolání, ktoré sú uvádzané v mužskom tvare. V ženskom tvare nachádzame iba zopár povolání – sestra, detská ošetrovatelka, šička, letuška, hosteska, gazdiná, vizážistka, manikérka, manekýnka – fotomodelka, korešpondentka, sekretárka. Pri povolání diétna sestra (asistent výživy) je charakteristika *„Diétna sestra (asistent výživy) je pracovník, ktorý spolupracuje...“* (Sprievodca svetom povolání).

Za diskriminujúcu na základe vzhľadu, veku i pohlavia možno považovať charakteristiku uvedenú pri povolání hosteska: *„Nie je to povolanie na celý život, je určené predovšetkým sympatickým, mladým dievčatám a ženám.“*

Pri povolání manekýnka - fotomodelka (hoci je otázne, či by malo patriť k povolaniam v programe profesijnej orientácie, rovnako ako hosteska) sa v charakteristike dozvedáme, že povolanie je určené, *„samozrejme“*, aj chlapcom, mužom. Takáto informácia smerom k ženám, dievčatám však nie je uvedená k povolaniam, ktoré sú uvádzané v mužskom tvare.

„Úlohou manekýnky – fotomodelky je pózovať pre časopisy, televíziu, plagáty a pod. a predvádzať a propagovať módné oblečenie a ďalšie výrobky. I keď je nižšie uvedený text v ženskom rode, v tejto profesii sa uplatňujú, hoci menej, samozrejme aj muži.“ (Sprievodca svetom povolání)

Predchodcom tohto počítačového programu na školách bola séria pracovných zošitov s názvom **Svet práce**, ktorú v roku 2000 vydala *Nadácia otvorenej spoločnosti* vo vydavateľstve Logos. Povolania a ich profesiogramy sú rozdelené do pätnástich oblastí, pre každú oblasť je jeden zošit. Z pohľadu informácií o povolaniach možno program hodnotiť ako prepracovaný, z pohľadu rodovej rovnosti je však obsah problémový. V texte okrem generického maskulina nachádzame aj priamu informáciu o vhodnosti povolania pre mužov a ženy: *„svojou povahou povolanie viac vyhovuje ženám...“* alebo *„povolanie autoelektrikára sa odporúča viac mužom ako ženám.“* *„práca elektromontéra je vhodná len pre zdravých, fyzicky zdatných mužov s výborným pohybovým aparátom...“*. Tieto odporúčania vychádzajú z existencie rozdielov vo fyzickom usposobení mužov a žien, ktoré sú vnímané rigorózne a stereotypne, ako aj z rodových stereotypov viažucich sa k procesu socializácie a výchovy. Pre ženy sú vhodnými povolaniami tie, ktorých podstatou je staranie sa o iných – ošetrovanie,

opatrovanie, upratovanie, osobná hygiena a podobne. V množstve profesiogramov znova nachádzame iba pár povolání uvedených v ženskom tvare – zdravotná sestra, učiteľka v materskej škole (na iných typoch škôl už uvádza tvar učiteľ), servírka, pedikérka, manikérka, kozmetička, klobučníčka.

Na základe skúseností a pozorovaní rodinnej výchovy a predprimárnej výchovy, aj na základe výskumov v oblasti rodovej identity a socializácie dieťaťa môžeme konštatovať, že socializácia chlapcov a dievčat v našej spoločnosti podlieha stereotypom. Chlapec má byť aktívny, silný, ochotný a schopný experimentovať, môže podstupovať istú mieru rizika, má byť pribojný, nebojácny, ochotný súperiť o svoj cieľ a dosahovať ho. Dievča má byť pokojné, ohľaduplné, spolupracujúce, poslušné, má venovať pozornosť potrebám iných. Takto tradične orientovaná socializácia buduje rodovú identitu s odlišnými kvalitami – u dievčat dominuje schopnosť verbálneho vyjadrovania¹², estetické cítenie, emocionalita, afiliácia, u chlapcov technické myslenie, aktivita a akčnosť, uzavretosť v prejavovaní emócií a citov a odstup vo vzťahoch. Implikáciu týchto rozdielov pozorujeme aj v analyzovaných programoch kariérového poradenstva. Je však nutné povedať, že tieto rozdiely nepramenia v „prirodzenosti“ mužov a žien, ale sú výsledkom očakávaní spoločnosti od mužov a žien, vznikajú pod tlakom sociálnych požiadaviek. Požiadavky sa však v priebehu nášho života menia, rovnako, ako sa menia aj okolnosti a sociálne prostredie, v ktorom fungujeme. Do procesu socializácie zároveň vstupujú naše individuálne schopnosti, vlastnosti, zručnosti, ktoré nesúvisia s našim pohlavím. Z toho vyplýva, že muži a ženy nie sú homogénnou skupinou, ak ich hodnotíme z iného ako rodového hľadiska. A preto by sme ani v kariérovom poradenstve, resp. v profesijnej orientácii, nemali posudzovať možnosť vstúpiť do pracovnej oblasti z aspektu rodu. Je pravda, že môžu existovať pracovné výkony, ktoré nie sú vhodné pre ženu v období tehotenstva, ale mimo tohto obdobia by mali byť kritériá prijatia do konkrétnej pracovnej pozície vymedzené schopnosťami, vlastnosťami a zručnosťami, nie pohlavím.

V súčasnosti je klientkám a kariérového poradenstva dostupný internetový portál Internetový sprievodca trhom práce www.istp.sk, ktorý ponúka integrovaný systém typových

¹² ontogenetická psychológia uvádza, že od narodenia s dievčatkami komunikuje mama významne viac ako s chlapcami

pozícií rozdelených do 35 oblastí. Voľne dostupný je na tomto portáli aj informačno-poradenský program *Svet práce*, ktorý obsahuje informácie o 900 pracovných pozíciách. Na rozdiel od predchádzajúcich dvoch programov v ňom badáme náznaky rodovej neutrálnosti - neurčuje zamestnanie vhodné pre mužov alebo ženy, v charakteristikách používa formuláciu: „od človeka sa vyžaduje...“ „človek je vystavený...“ a podobne. Pri pomenovaní jednotlivých povolání však používa mužský tvar, ak je použitý dvojtvar (naozaj extrémne ojedinele), napr. *manikér/manikérka*, tak charakteristika je už uvádzaná v mužskom rode: „*manikér je kvalifikovaný pracovník, ktorý ošetruje a upravuje ruky a nechty zákazníka...*“. Povolania sú uvádzané v mužských tvaroch, okrem napr. sestra, pisárka, korešpondentka, šička. Pri charakteristikách je využívaný pojem človek. Pri pracovnej pozícii *sestra manažérka* je v charakteristike ženský rod: „*sestra manažérka je kvalifikovaná pracovníčka*“. Napriek snahe o rodovo korektný, resp. neutrálny, jazyk v charakteristikách jednotlivých pracovných pozícií, sú fotografie ilustrujúce jednotlivé pracovné pozície obyčajne výrazne rodovo stereotypné. Za problém tohto internetového portálu považujeme aj fakt, že uvádzané informácie nie sú aktuálne a charakteristiky (resp. požiadavky) niektorých pozícií nekorešpondujú s platnou legislatívou – napr. informácie o vzdelávateľoch v príslušnej pracovnej oblasti.

Aby sme uzatvorili výpočet používaných počítačových programov, je dôležité spomenúť aj systém *Proforient* využívaný na základných školách. Plní funkciu komunikačného uzla (príjem a tvorba súborov školskej databázy žiakov pre výmenu údajov so ŠVS) a umožňuje aj poradenskú činnosť, čo je vlastne aj ťažiskovým poslaním programu. Charakteristika *Proforientu* (v pôvodnom znení):

- slúži ako prostriedok k prvotného zberu vstupných dokladov žiakov v elektronickej podobe.
- poskytuje komplexné informácie pri výbere vhodnej SŠ a odboru pre žiaka, pričom môže zohľadniť požiadavky jeho i ZZ (získať odbornosť vo vybranom odvetví, brať do úvahy vzdialenosť školy od bydliska).
- umožňuje zistiť predbežné predpoklady prijatia žiaka na SŠ, o ktorú má záujem, jeho zaradením do poradia všetkých žiakov hlásiacich sa na túto SŠ vytvoreného podľa prospechu žiakov v posledných dvoch ročníkoch ZŠ (resp. úspešnosti v Monitore 9). Porovnaním plánu - počtu žiakov, koľkých bude SŠ prijímať, s výsledným poradím žiaka možno posúdiť vhodnosť prihlásenia sa žiaka na túto SŠ.

- integrovaným žiakom poskytuje informácie o odboroch otváraných na SŠ, kde môžu prijať žiakov s ich skupinou integrácie.
- pomáha pri administratívnych činnostiach spojených s tlačou prihlášok na stredné školy, i zápisných lístkov.
- obsahuje množstvo výstupných zostáv, grafické vyhodnotenie prospechu, resp. úspešnosti Monitora 9, rôzne zoznamy žiakov pre ZŠ a pre PPP štatistické prehľady umiestnenia žiakov základných škôl podľa typu SŠ, kódov prijatia, skupín odborov a podobne (podľa Zaťková 2013)

Z analýzy interaktívnych poradensko-informačných programov (či už v podobe printovej – zošity Svet práce, alebo v podobe IKT - Sprievodca svetom povolání, Svet práce, Internetový sprievodca trhom práce) vyplýva, že neuplatňujú rodovo citlivý jazyk. Na klienta či klientku kariérového poradenstva môže jazyk a štruktúra programov pôsobiť, že je zameraný na poradenskú pomoc primárne chlapcom a mužom.

Výchovné poradenstvo sa na školách sústreďuje skôr na chlapcov (Smetáčková et al. 2007). Chlapci svojou aktivitou, súťaživosťou, „bádateľstvom“ a tým, že sa od nich vlastne neočakáva poslušné prispôbenie, „pretože sú to chlapci“, sa stávajú v škole častejšie zdrojom výchovných i vzdelávacích problémov. V snahe predchádzať problémom sa chlapcom venuje väčšia pozornosť. Zároveň to však vedie k celkovej maskulinizácii výchovného poradenstva a k zvyšovaniu citlivosti výchovných poradkýň a poradcov voči otázkam, v centre ktorých sú reálne alebo hypoteticky chlapci. Zdá sa, že tejto tendencii podľahli aj autori a autorky poradensko-informačných programov. V intenciách rodovo citlivého kariérového poradenstva je veľmi dôležité si maskulinizáciu kariérového poradenstva uvedomiť a rovnakú pozornosť venovať dievčatám aj chlapcom. Rovnako je potrebné poskytovať predprofesijnú a profesijnú orientáciu na základe záujmov, vedomostí a zručností dievčat a chlapcov. Obmedzením môže byť objektívna neschopnosť naplniť kritériá danej pracovnej pozície, ale v žiadnom prípade nie iba pohlavie.

Pozoruhodné je, že v kariérovom poradenstve v školách so žiačkami a žiakmi so špeciálnymi edukačnými potrebami (Gandelová a Tholtová 2010) výchovné poradkyne a poradcovia využívajú ako zásadné odporúčanie tabuľku (in Vašek 1995), v ktorej je pohlavie (spolu so zdravotnými problémami) uvedené ako kontraindikácia pre výkon niektorých

povolání. Indikátor 0 znamená, že niektorý odbor úplne vylučuje pohlavie, poruchu orgánových systémov, pomalú motoriku, nedostatočnú senzoriku určitého druhu a iné údaje (napríklad odbor murár úplne vylučuje účasť dievčat, poruchy nervového a psychického charakteru, poruchy motoriky, citlivosť na chlad a vlhko). V tabuľke nájdeme 16 odborov, ktoré vylučujú účasť dievčat, účasť chlapcov nevylučuje ani jeden z uvedených 33 odborov. Všetky odbory sú uvedené v mužskom tvare.

Záver

Rodová rovnosť v príprave na povolanie predstavuje komplex aspektov – od východísk, jasne formulovaných cieľov, cez dobre pripravených a v oblasti rodovej rovnosti (na trhu práce) vzdelaných poradkýň a poradcov až po proces vzdelávania a poradenstva a s ním súvisiace zdroje – kurikulum, učebné texty a materiály.

Prípravu na povolanie sme sa rozhodli vnímať v dvoch rovinách: V užšom chápaní prípravy na povolanie ako kariérového poradenstva a v širšom vnímaní ako prípravu na povolanie v kontexte školského vzdelávania, ktoré aj nepriamo podporuje a ovplyvňuje kariérové voľby a preferencie dievčat a chlapcov. Publikácia, ktorú ste práve dočítali predstavuje výsledky prieskumu učebných textov v kontexte rodovej rovnosti v príprave na povolanie. Zamerali sme sa nie len na texty, ktoré priamo reagujú na potrebu kariérového poradenstva, ale aj na princípy rodovo citlivej pedagogiky v učebniciach a učebných textoch tých predmetov, ktoré v sebe priamo alebo nepriamo zahŕňajú rodové charakteristiky trhu práce, profesií, mužskej a ženskej práce, ale aj rodovej deľby práce v súkromí.

Na základe analýzy, ktorú sme realizovali, konštatujeme, že v minulom období nastali aj v oblasti rodovej korektnosti učebníc (učebných textov a materiálov) pozitívne zmeny. V mnohých prípadoch však tieto pozitívne kroky predstavujú viac formálne znaky rodovej korektnosti, než skutočné zohľadňovanie princípu rodovej rovnosti vo vzdelávaní a v príprave na povolanie. Vo viacerých textoch (hlavne oficiálnych učebniciach) je možné stretnúť sa s prechyľovaním ženských a mužských tvarov slova ako jedným zo znakov rodovo citlivého jazyka. Hlbšie súvislosti zohľadňovania rodu v jazyku (príklady, ustálené jazykové tvary a pod.) sú však ešte vždy zriedkavé. Aj využívanie ženského a mužského rodu v jazyku je skôr ojedinelé a vyskytuje sa viac v osobnejších častiach učebných textov (príhovor autoriek

a autorov, záverečné slovo a pod.), absentuje však v celkovom prístupe k práci s jazykom. Formalizmus v zohľadňovaní rodu v učebniciach dokumentuje aj skutočnosť, že kým v jazykových vyjadreniach je možné niektoré znaky rodovo vyváženej tvorby učebníc identifikovať, obrazová príloha zväčša toto pravidlo nereflektuje.

Stretli sme sa však aj s priamym porušovaním rodovej rovnosti v učebných textoch a materiáloch, kedy boli priamo podporované a šírené rodové stereotypy predovšetkým v elektronických textoch. Tieto priamo nepodliehali procesu schvaľovania učebníc na základe pravidiel prijatých ministerstvom školstva. Je možné preto konštatovať, že politická vôľa k presadzovaniu rodovej rovnosti vo vzdelávaní a v príprave na povolanie vyjadrená konkrétnymi princípmi a pravidlami (nie len) pre tvorbu učebníc je pre presadzovanie reálnej rodovej rovnosti na trhu práce a v spoločnosti zásadná. Tieto formálne princípy a pravidlá by mali byť podporené aj systematickým vzdelávaním učiteliek a učiteľov, kariérových poradcov a poradkýň, ale aj autoriek a autorov učebníc tak, aby pravidlá, ktoré majú snahu dodržiavať boli pre nich aj zrozumiteľnými a pochopenými. V tejto oblasti je preto vhodné navrhnúť viacero opatrení, ktoré by rodovej korektnosti učebníc mohli byť nápomocné:

1. jednoznačná formulácia pravidiel rodovej korektnosti učebníc, ktorá však bude predstavovať relevantnú podmienku ich odporúčania (podobne, ako je to v Českej republike)
2. systém vzdelávania v oblasti rodovej rovnosti v príprave na trh práce (ponúkaný autorkám a autorom učebníc, ale aj ich konečným užívateľom – učiteľkám a učiteľom a poradkyňami a poradcami).
3. Evidencia personálnych kapacít na posudzovanie rodovej rovnosti v učebniciach, pričom expertky a experti na túto oblasť by mali poskytovať aj konzultácie autorkám a autorom učebných textov.

Literatúra

- BOSÁ, M. 2004. Úloha školských učebníc v procese rodovej socializácie. In: Darulová, J., Košťalová, K. (eds). *Sféry ženy (Sociológia, etnológia, história)*. Banská Bystrica : UMB. s. 51-59.
- COFFEY, A., DELAMONT, S. 2000. *Feminism and the Classroom Teacher : Research, Praxis and Pedagogy*. London : RoutledgeFarmer.
- DEZOLT, D. M., HULL, S. H. 2001. Classroom and School Climate. In: Worrel, J. (eds.) *Encyclopedia of Women and Gender : Volume One*. New York : Academia Press, 2001, vol. 1, s. 257-264.
- DROZDÍKOVÁ, A., ĎURAJKOVÁ, D. 2012. *Občianska náuka pre 5. ročník základných škôl*. Bratislava: SPN.
- DŘÍZA, J. 1997. *Občianska výchova pre 7. ročník základných škôl*. Bratislava : SPN.
- ĎURAJKOVÁ, D., VARGOVÁ, D. 2012. *Občianska náuka pre 8. ročník základnej školy a 3. ročník gymnázia s osemročným štúdiom*. Bratislava: SPN.
- GANDELOVÁ, T., THOLTOVÁ, J. 2010. Špecifiká kariérového poradenstva pre žiakov so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami. In: *Zborník študijných materiálov pre poradcov v školstve*. Bratislava: MPC.
- JARKOVSKÁ, L. 2007. Ve škole je gender všude kolem nás. In: Smetáčková, I. (ed.). *Příručka pro genderově citlivé vedení škol*. 1. vyd. Praha : Otevřená společnost o.p.s, , s. 14-18.
- KAŠČÁK, O. 2006. Rodové stereotypy v učebných textoch. In: *Gender – rodovosť v pedagogickom výskume a praxi*. Macháček, L. /zost./ . UCM Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave : Trnava, 2006, s. 76-82
- KICZKOVÁ, Z. 2011. Moc rodových stereotypov. In Kiczková, Z., Szapuová, M. (eds.) *Rodové štúdiá*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, s. 122-144.
- KOPECKÁ, H., MUCHOVÁ, E. 2012. *Občianska náuka pre 9. ročník základnej školy a 4. ročník gymnázia s osemročným štúdiom*. Bratislava: SPN.
- KUBRICKÁ, J. 2006. Problematika rodu v angličtine a učebniciach AJ. In: *Gender – rodovosť v pedagogickom výskume a praxi*. Macháček, L. /zost./ . UCM Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave : Trnava, s. 82-86.

LAW, B., WATTS, A. G. 1977. *Schools, Careers and Community*. London: Church Information Office.

SEDLÁK VENDELOVÁ, N. 2008. Rozhovory s učitelkami – odhaľovanie možností praxe rodovo citlivej pedagogiky. In: Petrjánošová, M. et al. (eds.). *Kvalitatívny výskum vo verejnom priestore*. Bratislava : KVS BK SAV, PDF UK v Bratislave, s. 165-170.

SMETÁČKOVÁ, I. 2005. Gender a školství. In: Smetáčková, I., Vlková, K. (zost.) *Gender ve škole*. Praha: Otevřená společnost, o.p.s.

SMETÁČKOVÁ, I. et al. 2007. *Příručka pro genderově citlivé výchovné poradenství*. Praha: Otevřená společnost.

SMETÁČKOVÁ, I., VALDROVÁ, J. 2006. Učivo a učebnice. In: SMETÁČKOVÁ, I. (zost.). *Gender ve škole : příručka pro budoucí i současné učitelky a učitele*, Praha : Otevřená společnost o.p.s., 2006, s. 26-30.

VAŠEK, Š. 1995. *Špeciálno-pedagogická diagnostika*. Bratislava: SPN.

VENDEL, Š. 2008. *Kariérní poradenství*. Praha: Grada.

ZAŤKOVÁ, M. 2013. *Kariérové poradenstvo*. Nitra: UKF.

O autorkách a autorovi

Mgr. Katarína Minarovičová, PhD.

Pôsobí na Katedre etickej a občianskej výchovy PDF UK v Bratislave, kde vyučuje sociologické disciplíny, úvod do rodových štúdií a rodové aspekty vzdelávania a výchovy. Vo svojej odbornej a výskumnej oblasti sa zameriava na identifikovanie kľúčových oblastí rodových aspektov vzdelávania, rodových nerovností v školstve.

Doc. Mgr. Monika Bosá, PhD.

Pôsobí na Inštitúte edukológie a sociálnej práce FF PU v Prešove, kde vyučuje rodové štúdiá v sociálnej práci, vedu o sociálnej práci, dejiny sociálnej práce a filozofické disciplíny. Vo svojej odbornej a výskumnej praxi sa venuje dejinám ženského hnutia, rodovo citlivej pedagogike a rodovo citlivej sociálnej práci.

PhDr. Michal Čerešník, PhD.

Pôsobí na Katedra pedagogickej a školskej psychológie na Pedagogickej fakulte UKF v Nitre. Vyučuje najmä klinické psychologické disciplíny: psychológia osobnosti, psychopatológia, psychodiagnostika, klinická psychológia, dejiny psychológie. Výskumne sa zameriava na sebapoňatie, osobnostné črty, sebariadenie, rod.